

TÜRKÇE SÖZLÜK'TEKİ BASİT VE TÜREMİŞ FİİLLERİN TARAMA SÖZLÜĞÜ'NDE BİRLEŞİK FİİLLERLE KARŞILANMASI*

Yasemin ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay, Türkiye
ycelik@mku.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-3067-4922

Makale Geliş Tarihi: 05/09/2023

Makale Kabul Tarihi: 11/12/2023

Makale Türü: İnceleme Makalesi

Atıf: Çelik, Y. (2023), Türkçe Sözlük'teki basit ve türemiş fiillerin Tarama Sözlüğü'nde birleşik fiillerle karşılanması. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(52), 218-230.

Öz

Bu çalışmada, Türkçe Sözlük'teki fiillerin Tarama Sözlüğü'nde birleşik fiillerle kullanımları üzerinde durulmuştur. Ancak çalışmada, Türkçe Sözlük'teki fiil sayısının oldukça fazla olması nedeniyle Türkçe Sözlük'teki bazı fiillerin Tarama Sözlüğü'ndeki yalnızca A, B ve C maddelerindeki karşılıkları incelemeye alınmış, diğer maddeler inceleme dışında tutulmuştur. Türkçe Sözlük'teki bu fiiller, basit ve türemiş fiiller olmak üzere iki bölümde değerlendirilmiştir. Çalışmaya malzeme olarak Türkçe Sözlük ve Tarama Sözlüğü temel alınmıştır. Çalışmada öncelikle Türkçe Sözlük'teki basit ve türemiş yapıları fiiller madde başı olarak gösterilmiş, Türkiye Türkçesindeki biçim ve anlamları verilmiş; altına Tarama Sözlüğü'ndeki biçim ve anlamları verilmiştir. Çalışmada madde başları olarak alınan sözcükler, öncelikle alfabetik olarak dizilmiş, ardından Türkçe Sözlük ve Tarama Sözlüğü'ndeki anlamları verilmiştir. Bu anlamda çalışma, Türkçe Sözlük'teki Basit Fiillerin Tarama Sözlüğü'nde Birleşik Fiillerle Karşılanması (Aynı Anlamdaki Basit ve Birleşik Fiiller) ve Türkçe Sözlük'teki Türemiş Fiillerin Tarama Sözlüğü'nde Birleşik Fiillerle Karşılanması (Aynı Anlamdaki Türemiş ve Birleşik Fiiller) olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Çalışmada birinci bölümde 10, ikinci bölümde 55 olmak üzere toplam 65 sözcük incelenmiştir. Bu da, Türkiye Türkçesindeki bazı basit ve türemiş fiillerin, Eski Anadolu Türkçesi döneminde birleşik fiillerle karşılandığını ve Türkçe Sözlük'teki özellikle -daha çok- türemiş fiillerin Tarama Sözlüğü'ndeki birleşik fiillere karşılık geldiğini göstermektedir. Bu çalışmayla Türkçe Sözlük'teki fiillerin Tarama Sözlüğü'ndeki hangi birleşik fiillere karşılık geldiği ve aynı zamanda Türkiye Türkçesinin tarihsel sözlüğü olan ve özellikle Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığına ait veriler sunan Tarama Sözlüğü (13 – 20. yy) ile günümüz Türkiye Türkçesinin (20. yy - ...) söz varlığını gösteren Türkçe Sözlük arasındaki (dönemler arasındaki) benzerliklerin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Türkçe Sözlük, Tarama Sözlüğü, fiiller, söz varlığı.

*- Bu makale 20-23 Ekim 2020 tarihleri arasında Niğde'de gerçekleştirilen 7. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulan "Türkçe Sözlük'teki Fiillerin Tarama Sözlüğü'nde Birleşik Fiillerle Karşılanması" adlı bildirinin genişletilmiş biçimidir.

- Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

**THE COMPARISON OF SIMPLE AND DERIVATIVE VERBS IN THE TURKISH DICTIONARY WITH
COMPOUND VERBS IN THE SCANNING DICTIONARY**

Abstract

In this study, the use of the verbs in the Turkish Dictionary with compound verbs in the Scanning Dictionary is emphasized. However, due to the high number of verbs in the Turkish Dictionary, only the equivalents of some verbs in the Turkish Dictionary in the A, B and C items in the Scanning Dictionary were examined, and other items were excluded. These verbs in Turkish Dictionary were evaluated in two parts as simple and derived verbs. Firstly, simple and derived verbs in the Turkish Dictionary are shown as per article, their forms and meanings in Turkey Turkish are given. Following this, the form and meanings in the Scanning Dictionary were given. The words taken as headlines in the study were first arranged alphabetically, and then their meanings in the Turkish Dictionary and Scanning Dictionary were presented. In the study, a total of 65 words, were examined. This shows that some simple and derived verbs in Turkey Turkish were met with compound verbs in the Old Anatolian Turkish period, and especially -more-derivative verbs in the Turkish Dictionary correspond to the compound verbs in the Scanning Dictionary. In this study, the verbs in the Turkish Dictionary correspond to which compound verbs in the Scanning Dictionary, and also the historical dictionary of Turkey Turkish and especially the Scanning Dictionary, which provides data on the vocabulary of Old Anatolian Turkish and today's Turkey Turkish is aimed to reveal the similarities between the Turkish Dictionary (terms) showing the vocabulary.

Keywords: *Old Anatolian Turkish, Turkish Dictionary, Browsing Dictionary, verbs, vocabulary.*

1. Giriş

Söz varlığı incelemesi, pek çok dilde olduğu gibi Türkçenin betimlenmesi bakımından araştırmacıların sıklıkla başvurduğu bir inceleme türüdür.

Türkçenin söz varlığı açısından oldukça zengin olan dillerden biri olması, araştırmacılara pek çok malzemeye ulaşma ve çalışma yapma imkânı tanımaktadır. Türkçenin söz varlığının incelenmesi konusunda en önemli ve en temel çalışmaların başında ise *Türkçe Sözlük* gelmektedir. *Türkçe Sözlük* içerisinde, madde başı olarak verilen sözcüklerin anlam/anlamları, biçimi, köken bilgisi, vurgu özellikleri gibi pek çok özelliğini bir arada bulabilmekteyiz. Günümüz Türkiye Türkçesinde yoğun olarak kullanılan *Türkçe Sözlük*'ün yanında Türkçenin dönemlerine ait veriler sunan pek çok tarihsel sözlük de bulunmaktadır. Bunlardan biri de *Tarama Sözlüğü*'dür.

Tarama Sözlüğü, 13. yüzyıldan (Eski Anadolu Türkçesi döneminden) günümüze kadar Türkiye Türkçesi ile yazılmış 227 eserden taranan ve bugün kullanılmayan ya da anlamı, biçimi değişen Türkçe sözlerin sözlüğüdür. Madde başı olan her söz, en az bir tanığa dayanır ve tanık içerisinde söz hangi anlamda kullanılmışsa kitaba o anlam geçirilmiştir. Sözün başka anlamları bulursa dahi onlara tanık olacak metin kitaba alınmamıştır. Her tanığın sonunda o tanığın hangi eserden alınmış olduğu kısaltmalarla gösterilmiştir. Her tanığın hangi yüzyıl eserinden alındığı, kısaltmalardan sonra Romen rakamıyla belirtilmiş, ardından kaynak eserdeki sayfa numaraları verilmiştir.

Bu çalışmada *Türkçe Sözlük* ile *Tarama Sözlüğü*'nde kısmen ya da tamamen aynı anlamda olan ve *Türkçe Sözlük* (Türk Dil Kurumu, 2011)'te basit ve türemiş yapıli fiillerin *Tarama Sözlüğü*'nde (Türk Dil Kurumu, 1995) birleşik fiillerle karşılanan biçimleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmada *Türkçe Sözlük* ile *Tarama Sözlüğü* arasındaki söz varlığı karşılaştırılarak Türkiye Türkçesinin ilk dönemini oluşturan Eski Anadolu Türkçesi dönemi ile günümüz Türkiye Türkçesi

arasındaki anlamsal ve biçimsel benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmadaki temel amaç, *Türkçe Sözlük'teki fiillerin Tarama Sözlüğü'ndeki hangi birleşik fiillere karşılık geldiğini tespit etmektir. Çalışmada öncelikle Türkçe Sözlük'teki basit ve türemiş yapıları fiiller madde başı olarak gösterilmiş; bunların altında Tarama Sözlüğü'ndeki biçim ve anlamları verilmiştir. Türkçe Sözlük'teki basit ve türemiş yapıları fiiller, Tarama Sözlüğü'nde birleşik fiillerle aynı ve benzer anlam özelliklerine göre değerlendirilmiştir.*

Çalışmanın "*Türkçe Sözlük'ten Tarama Sözlüğü'ne*" biçiminde sistemleştirilmesinin nedeni ise, Türkiye Türkçesindeki fiillerin Eski Anadolu Türkçesinde hangi biçim ve anlamlarda bulunduğunu tam olarak tespit edebilmektir.

Çalışmada *Türkçe Sözlük'teki bazı fiillerin Tarama Sözlüğü'nde A, B ve C maddelerindeki karşılıkları üzerinde durulduğundan elde edilen bulgular kısmîdir. Başka bir deyişle, çalışma yalnızca ilgili ses birimlerle başlayan fiiller üzerine olduğundan çalışmada söz varlığıyla ilgili betimlemeler de sınırlıdır. Çalışmadaki temel amaç, Türkçe Sözlük'teki fiillerin Tarama Sözlüğü'nde var olup olmadığının, varsa hangi biçim ve anlamda olduğunun belirlenmesidir.*

Türkçe Sözlük ve Tarama Sözlüğü incelendiğinde, bunların arasında anlamsal ve biçimsel olarak paralel olan ya da olmayan fiiller göze çarpmaktadır. *Türkçe Sözlük'teki bazı fiillerin Tarama Sözlüğü'nde hiç yer almadığı da dikkati çekmektedir. Tarama Sözlüğü (13-20. yüzyıllar) ve Türkçe Sözlük (20. yüzyıl - ...) Batı Türkçesi özelliği gösteren eserlerdir. Bu bakımdan aynı sahada olmalarına rağmen, bir tarihsel dönem ile 21. yüzyıl lehçesinin söz varlığı konusunda tam bir paralellik içinde olmaları zaten beklenemez. Ancak tarihsel sözlükçülük adına önemli bir adım olmasına rağmen, Tarama Sözlüğü'nün -özellikle- paralellikleri ve farklılıkları göstermek bakımdan tam anlamıyla güvenilir bilgiler içermediği de bilinmektedir. Tarama Sözlüğü'ndeki bu eksikler, yani Türkçe Sözlük'teki bir sözcüğün Tarama Sözlüğü'nde bulunmaması, o sözcüğün Tarama Sözlüğü'nde taranan eserlerde hiç bulunmadığını mı göstermektedir, yoksa o sözcük, Tarama Sözlüğü'nün hazırlandığı dönem için genel olarak biçimiyle ve/veya anlamıyla herkes tarafından bilinen bir sözcük olduğu için mi Tarama Sözlüğü'nden hariç tutulmuştur? Tabii Tarama Sözlüğü'nün, Cumhuriyet döneminde yani 20. yüzyılda hazırlandığı düşünülürse, sözlükteki düzen ve sözcük seçimi üzerinde sözlüğü hazırlayanların büyük bir etkisinin ve belirleyiciliğinin olduğu söylenebilir.*

Çalışmada *Türkçe Sözlük TS, Tarama Sözlüğü ise Tar.S* biçiminde kısaltılmıştır. Buna göre *Türkçe Sözlük'te basit ve türemiş olan ancak Tarama Sözlüğü'nde birleşik fiil biçiminde olan fiiller şöyle sınıflandırılmıştır:*

1. *Türkçe Sözlük'teki Basit Fiillerin Tarama Sözlüğü'nde Birleşik Fiillerle Karşılanması*

1.1. Aynı Anlamdaki Basit ve Birleşik Fiiller

2. *Türkçe Sözlük'teki Türemiş Fiillerin Tarama Sözlüğü'nde Birleşik Fiillerle Karşılanması*

2.1. Aynı Anlamdaki Türemiş ve Birleşik Fiiller

2. Bulgular

2. 1. Türkçe Sözlük'teki Basit Fiillerin Tarama Sözlüğü'nde Birleşik Fiillerle Karşılanması

2. 1.1. Aynı Anlamdaki Basit ve Birleşik Fiiller

Türkçe Sözlük'teki basit fiiller Tarama Sözlüğü'ndeki birleşik fiillerle karşılaştırılmıştır. Türkçe Sözlük'teki basit fiiller, Tarama Sözlüğü'ndeki birleşik fiillerle karşılaştırılırken Türkçe Sözlük ve Tarama Sözlüğü'ndeki fiillerin birbirlerine göre kısmen ya da tamamen aynı anlamda olanları üzerinde durulmuştur. Çalışmada öncelikle madde başı olarak Türkçe Sözlük'teki basit sözcükler alfabetik olarak gösterilmiş ve karşılıklarına anlam/anlamları verilmiş; altına Tarama Sözlüğü'nde birleşik fiil olarak karşılanan sözcükler madde başı olarak verilmiş ve karşılıklarına anlam/anlamları

verilmiştir. Buna göre *Türkçe Sözlük*'te basit olup ve *Tarama Sözlüğü*'nde birleşik fiillerle karşılanan, aynı anlamda olan fiiller şöyledir:

TS apar-: Almak, alıp götürmek.

Tar.S ala götür-: Alıp götürmek (XIV. yy).

TS art-: Artmak, çoğalmak.

Tar.S artuk kıl-, (artuk et-): Zam, ilave etmek, artırmak, çoğaltmak.

TS bak-: Görüp incelemek.

Tar.S çererü bak-: Gözlerini açık bakmak.

TS bık-: Tekrarlanması, sürüp gitmesi yüzünden bir şeyden doyunluk veya yorgunluk duyarak onu istemez duruma gelmek, usanmak.

Tar.S canına geç-: canına yetmek, canına tak etmek.

TS buyur-: Bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını kesin olarak söylemek, emretmek.

Tar.S buyruk it-, (buyruk it-): Emir vermek, emretmek (XIII, XIV, XV. yy).

TS çök-: Çökmek.

Tar.S çök it-/çök ur-: Çökmek.

TS dön-: Kendi eksenini üzerinde veya başka bir şeyin dolayında hareket etmek.

Tar. S çarh ur-/ çarha gir-: Dönmek, sema etmek.

TS döv-: Dayak atmak.

Tar.S çibuk çal-: Dayak atmak.

TS öl-: Ölmek, yaşamaz olmak, hayatı sona erme can vermek.

Tar.S can ısmarla-/ can tapşır-: can vermek, ölmek.

TS sık-: Sıkıntı vermek.

Tar.S can eksit-: Can sıkıkmak, sıkıntı vermek.

TS yan-: Çok üzülme.

Tar.S canına od düş-: İçi yanmak.

Tablo 1: *TS'deki Basit Fiillerin Tar.S'de Birleşik Fiillerle Karşılanması*

TS	Tar.S
apar-	ala götür-
bak-	çererü bak-
bık-	canına geç-
buyur-	buyruk it- (buyruk it-)
çök-	çök it-/çök ur-
dön-	çarh ur-/ çarha gir-
döv-	çibuk çal-
öl-	can ısmarla-/ can tapşır-
sık-	can eksit-
yan-	canına od düş-

Tabloda da görüldüğü üzere *TS*'de basit olup *Tar.S*'de birleşik fiillerle karşılanan ve her iki sözlükte de benzer anlamları karşılayan 11 sözcük bulunmaktadır. Bunlar: *apar- < ala götür-, art-*

< artuk kıl-, (artuk et-), bak- < çererü bak-, bı- < canına geç-, buyur- < buyruk it- (buyuruk it-), çök- < çök it-/çök ur-, dön- < çarh ur-/ çarha gir-, döv- < çibuk çal-, öl- < can ısmarla-/ can tapşır-, sık- < can eksit-, yan- < canına od düş-'tir. Buna göre Türkçedeki bazı basit sözcüklerin Eski Anadolu Türkçesinde birleşik fiillerle karşılandığı görülmüştür. Buna göre *Türkçe Sözlük*'teki bu fiillerden bir kısmının *Tarama Sözlüğü*'ndeki biçimlerle beraber günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılmaya devam ettiği, Türkiye Türkçesindeki biçimlerle benzer olduğu (buyur- < buyruk it-/buyuruk it, çök- < çök it-/çök ur-, dön- < çarh ur-/ çarha gir-, döv- < çibuk çal-, öl- < can ısmarla-/ can tapşır-, yan- < canına od düş-), bir kısmının ise kullanımdan düştüğü ve günümüz Türkiye Türkçesinden bu biçimlerin yer almadığı (apar- < ala götür-, bak- < çererü bak-, bı- < canına geç-, sık- < can eksit-) görülmektedir.

2.2. Türkçe Sözlük'teki Türemiş Fiillerin Tarama Sözlüğü'nde Birleşik Fiillerle Karşılanması

2.2.1. Aynı Anlamdaki Türemiş ve Birleşik Fiiller

Türkçe Sözlük'teki türemiş fiiller *Tarama Sözlüğü*'nde birleşik fiillerle karşılaştırılmıştır. *Türkçe Sözlük*'teki türemiş fiiller, *Tarama Sözlüğü*'ndeki birleşik fiillerle karşılaştırılırken *Türkçe Sözlük* ve *Tarama Sözlüğü*'ndeki fiillerin birbirlerine göre kısmen ya da tamamen aynı anlamda olanları üzerinde durulmuştur. Çalışmada öncelikle madde başı olarak *Türkçe Sözlük*'teki türemiş sözcükler alfabetik olarak gösterilmiş ve karşılıklarına anlam/anlamları verilmiş; altına *Tarama Sözlüğü*'nde birleşik fiil olarak karşılanan sözcükler madde başı olarak verilmiş ve karşılıklarına anlam/anlamları verilmiştir. Buna göre *Türkçe Sözlük*'te türemiş yapıları olup ve *Tarama Sözlüğü*'nde birleşik fiillerle karşılanan, aynı anlamda olan fiiller şöyledir:

TS acayıpleş-: Başkalaşmak, yadırganacak bir duruma girmek.

Tar.S acebe kal-: Hayrette kalmak, şaşakalmak.

TS adlandır-: 1. Bir kimseyi veya bir şeyi kullanarak belli etmek, ad vermek, ad koymak, tesmiye etmek. 2. Ad koyma, ad vermeyi sağlamak tesmiye etmek.

Tar.S ad eyle-: Ad vermek, adlandırmak.

ad ur- (ad vur-): Ad vermek, ad koymak.

TS ağırlaş-: 1. (hava) Sıkıcı ve bunaltıcı bir durum almak, bozulmak. 2. (hasta için) tehlikeli duruma gelmek, fenalaşmak. 3. Yavaşlamak. 4. (gebe kadın için) Doğurması yaklaşmak. 5. Ağırbaşlı olmak. 6. (yiyecek) Bozulmaya yüz tutmak. 7. Güçleşmek, zorlaşmak. 8. (organ için) Görevini yapamaz duruma gelmek.

Tar.S ağır düş-: Ağırlaşmak.

TS alçal-: 2. (insan için) Değeri azalmak.

Tar.S alçaklık et-: Tevazu göstermek.

TS aldan-: 1. Görünüşe kapılarak yanlış bir yargıya varmak, yanılmak. 2. Bir hileye, bir yalana kanmak. 3. Düş kırıklığına uğramak.

Tar.S aldaya düş-: Aldanmak, hileye kapılmak.

TS aldat-: (karı veya koca) Eşine sadakatsizlik etmek, ihanet etmek.

Tar.S adlaşmak et-: Birisi başkasını aldatmak.

TS alkışla-: 1. Bir şeyin beğenildiğini, onaylandığını anlatmak için el çırpma. 2. Beğenmek, takdir etmek.

Tar.S alkış et- (algış et-, alkış eyle-, alkış kıl-, alkış ver-): Alkışlamak, övmek; tazim etmek, dua etmek.

aya kars-, aya çal-, aya çatlat-, aya kak-, aya öttür-: El çırpmaq, elleri birbirine vurarak ses çıkarmak.

TS araştır-: Birini veya bir şeyi bulmaq için bir yeri gözden geçirmek.

Tar.S çevre çal-: Etrafı yoklamak, araştırmak.

TS arkala-: Arkasına almak, yüklenmek.

Tar.S arka dut-: Yüklenmek.

TS aşağıla-: 1. Değerinden düşük göstermek. 2. Küçültücü davranışlarda bulunmak, hor görmek.

Tar.S aşağı ko-: 1. Alçak görmek, değer vermemek. 2. Alçaltmak, hafifletmek.

TS avlan-: Ava gitmek, ava çıkmak, av için dolaşmak; avlanmak.

Tar.S ava bin-: Ava, avlanmaya gitmek.

TS aydınlat-: 1. Karanlığı giderip görünür duruma getirmek. 2. Bir sorun üzerine bilgi vermek.

Tar.S aydın eyle-, (aydın kıl-): Aydınlatmaq.

TS ayıl-: 1. Sarhoşluk, baygınlık gibi bir durumdan kurtulmaq, kendine gelmek. 2. Aklı başına gelip gerçeği görmek.

Tar.S ayık ol-: Uyanık olmak.

TS ayıpla-: Kınamak, takbih etmek.

Tar.S ayb et- (ayb kıl-, ayb eyle-): Ayıplamak, tayibetmek.

TS bağır-: Bağırmaq; insan yüksek ve gür ses çıkarmak; banlamak.

Tar.S çağırı/çağırır söyle-/çav ur-: Bağırarak hitap etmek, bağırmaq, sesini her yana yaymaq.

TS balkı-: Parlamak, parıldamak.

Tar.S balk ur-: Parlamak, ışık saçmaq.

TS bangırda-: Öfkelenerek yüksek sesle bağırıp çağırmaq, bangır bangır bağırmaq.

Tar.S bañ ver-: Yüksek sesle bağırmaq, seslenmek.

TS beyazlan-: Beyaz duruma gelmek, ağarmak.

Tar.S beyaza çık-: Tebyiz edilmek.

TS beyazlaş-: Beyaz duruma gelmek.

Tar.S beyaza çık-: Tebyiz edilmek.

TS bezekle-: Süslemek.

Tar.S bezek kıl-: Süslemek.

TS bileştir-: Bileşmesini sağlamak.

Tar.S bir eyle-: Birleştirmek.

TS biliş-: Birbirini tanımak, muafesi olmak.

Tar.S bilişmek ver-: Aşinalık göstermek.

TS bilmezlen-: Bilmiyor gibi görünmek, bilmezlikten gelmek, tecahül etmek.

Tar.S bilmeze ur-: Bilmez görünmek, bilmezlikten gelmek.

TS birleş-: 1. Ayrıyken tek bir bütün durumuna gelmek. 2. Buluşmaq, bir araya gelmek. 3.

Uyuşmaq, aynı görüşte olmak. 4. Aynı amaç çevresinde toplanmaq. 5. Kaynaşmaq.

Tar.S bir et-, (birlik eyle-), bir yere gelmek: Birleşmek.

TS boyla-: Destan söylemek, anlatmak.

Tar.S boy boyla-: Bir kimsenin soyunu sopunu sayarak öğmek.

TS bunal-: mec. Çok sıkılmak, çok tedirgin olmak.

Tar.S buña uğra-: Sıkıntıya düşmek, kederlenmek, bunalmak.

TS bütünle-: Eksiksiz duruma getirmek, tamamlamak.

Tar.S bütün eyle-, (bütün it-): Bitiştirip sağlam hale getirmek, tamamlamak.

TS bütünleş-: Bütün duruma gelmek.

T6ar.S bütün ol-: Bitişip sağlam hale gelmek.

TS cakalan- : Caka satmak.

Tar.S cebe sat-: Caka satmak.

TS carla-: Nara atmak, haykırmak.

Tar.S car it-/ car kıl-, caru ur-/caru çal-: Nara atmak, haykırmak, ilan etmek.

TS cevapla-: Cevaplamak.

Tar.S cevap it-/cevab döndür-: Cevap vermek.

TS çarpış-: Savaşmak.

Tar.S çalış kıl-: Savaşmak, çarpışmak.

TS çimdikle-: Çimdiklemek.

Tar.S çimdük ur-: Çimdiklemek.

TS çöktür-: Çöktürmek.

Tar. S çök itdir-: Çöktürmek, çökertmek.

TS dostlaş-: Dost durumuna gelmek, dost olmak.

Tar.S can karışdır-: Yakınlık göstermek, canciğer dost olmak.

TS düzelt-: Düzeltmek.

Tar.S çin it-/çin kıl-: Doğrultmak, düzeltmek, gerçekleştirmek.

TS etkile-: Etkiye uğratmak, tesir etmek.

Tar.S canına boyan-: İçine işlemek, tesir etmek.

TS kurtar-: Bir canlıyı bir felaketten, tehlikeden veya zor durumdan uzaklaştırmak.

Tar.S can ilet- / can tartın-/can tut-: Can kurtarmak, canını esirgemek, öldürmemek, sağ tutmak.

TS kalk-: Oturma durumundan dik duruma gelmek, doğrulmak.

Tar. S örü tur-: Ayağa kalkmak.

TS kışkırt-: Kışkırtmak, bir kimseyi kötü bir iş yapması için harekete geçirmek; tahrik etmek.

Tar.S çölmek kaynat-: Fesat çıkartmak, kışkırtmak.

TS kirlet-: Kirletmek.

Tar. S çepel eyle-: Kirletmek.

TS kuşat-: Etrafını sarmak, kuşatmak.

Tar. S çevre al-/çevresini bağla-: Etrafını sarmak, kuşatmak

TS özen-: Bir şeyi yaparken elden geldiğince iyi yapmaya çabalamak, bir şeye büyük dikkat ve ilgi göstermek, itina etmek.

Tar.S can öze-: Bir işi yaparken çok özenmek, dikkatli, sabırlı olmak.

TS rahatla-: Rahatlamak, rahata ermek, kavuşmak.

Tar.S canı yirine otur-: İçi rahat etmek. **TS savaşı-:** Savaşmak.

Tar.S çapkun it-/çapul çiver-/çapul segird-: Akın etmek.

TS seslen-: Seslenmek.

Tar.S çav it-: Seslenmek.

TS soyun-: Soyunmak.

Tar.S çılpak ol-: Soyunmak.

TS terle-: Ter çıkarmak, ter dökmek.

Tar.S çağ çağ derle-: Buram buram terlemek.

TS ünlen-: Ün sahibi olmak, ün kazanmak, meşhur olmak.

Tar.S cav/çav dut-/çav ol-: Ün salmak, şöhret kazanmak, dile düşmek, adı yayılmak.

TS yayıl-: Yayılmak.

Tar.S çav çaldır-/çav düş-: Şayi olmak, yayılmak.

TS yorul-: Yorgun duruma gelmek.

Tar.S can arıt-: Kendini yormak.

TS zayıfla-: Zayıflamak.

Tar.S çöngül ol-: Zayıflamak, gücü gitmek.

Tablo 2: TS'deki Türemiş Fillerin Tar. S'deki Bileşik Fiillerle Karşılanması

TS	Tar.S
adlandır-	ad eyle-/ad ur-/ad vur-
ağırlaş-	ağır düş-
aldan-	aldaya düş-
aldat-	adlaşmak et-
alkışla-	alkış et-/algış et-, alkış eyle-, alkış kıl-, alkış ver-/aya kars-, aya çal-, aya çatlat-, aya kak-, aya öttür-
arkala-	arka dut-
avlan-	ava bin-
aydınlat-	aydın eyle-/aydın kıl-
ayıpla-	ayb et-/ayb kıl-, ayb eyle-
balkı-	balk ur-
bangırda-	bağ ver-
bezekle-	bezek kıl-
bileştir-	bir eyle-
bilmezlen-	bilmeze ur-
birleş-	bir et-/birlik eyle-
bunal-	buña uğra-
bütünle-	bütün eyle-/bütün it-

Türkçe Sözlük'teki Basit ve Türemiş Fiillerin Tarama Sözlüğü'nde Birleşik Fiillerle Karşılanması

acayıpleş-	acebe kal-
alçal-	alçaklık et-
araştır-	çevre çal-
aşağıla-	aşağa ko-
ayıl-	ayık ol-
bağır-	çağırı/çağırur söyle-/çav ur-
beyazlan-	beyaza çık-
beyazlaş-	beyaza çık-
biliş-	bilişmek ver-
boyla-	boy boyla-
bütünleş-	bütün ol-
cakalan-	cebe sat-

Tablo 3: *TS*'deki Türemiş Fiillerin *Tar.S'*de Birleşik Fiillerle Karşılanması

TS	Tar.S
carla-	car it-/ car kıl-, caru ur-/caru çal-
cevapla-	cevap it-/cevab döndür-
çarpiş-	çalış kıl-
çimdikle-	çimdük ur-
çöktür-	çök itdir-
dostlaş-	can karışdır-
düzeltil-	çin it-/çin kıl-
etkile-	canına boyan-
kalk-	örü tur-
kurtar-	can ilet- / can tartın-/can tut-
kışkırt-	çölmek kaynat-
kirlet-	çepel eyle-
kuşat-	çevre al-/çevresini bağla-
özen-	can öze-
rahatla-	canı yerine otur-
savaş-	çapkun it-/çapul çiver-/çapul segird-
seslen-	çav it-
soyun-	çılıpak ol-
terle-	çağ çağ derle-
ünlen-	cav/çav dut-/çav ol-
yayıll-	çav çaldır-/çav düş-
yorul-	can arıt-
zayıfla-	çöngül ol-

Tablolarda da görüldüğü üzere *TS*'de türemiş olup *Tar.S'*de birleşik fiillerle karşılanan ve her iki sözlükte de benzer anlamları karşılayan 53 sözcük bulunmaktadır. Bunlar: *acayıpleş-* < *acebe kal-*, *adlandı-* < *ad eyle-/ad ur-/ad vur-*, *ağırlaş-* < *ağır düş-*, *alçal-* < *alçaklık et-*, *aldan-* < *aldaya düş-*, *aldat-* < *adlaşmak et-*, *alkışla-* < *alkış et-/algış et-*, *alkış eyle-*, *alkış kıl-*, *alkış ver-/aya kars-*, *aya çal-*, *aya çatlat-*, *aya kak-*, *aya öttür-*; *araştır-* < *çevre çal-*, *arkala-* < *arka dut-*, *aşağıla-* < *aşağa ko-*, *avlan-* < *ava bin-*, *aydınlata-* < *aydın eyle-/aydın kıl-*, *ayıpla-* < *ayb et-/ayb kıl-*, *ayb*

eyle-, ayıl- < ayık ol-, bağır- < çağırı/çağır söyle-/çav ur-, balkı-< balk ur-, bangırda-< bañ ver-, beyazlan- < beyaza çık-, beyazlaş- < beyaza çık-, bezekle- < bezek kıl-, bileştir- < bir eyle-, biliş- < bilişmek ver-, bilmezlen- < bilmeze ur-, birleş- < bir et-/birlik eyle-, boyla- < boy boyla-, bunal- < buña uğra-, bütünle-< bütün eyle-/bütün it-, bütünleş- < bütün ol-, cakalan- < cebe sat-, carla- < car it-/ car kıl-, caru ur-/caru çal-, cevapla- < cevap it-/cevab döndür-, çarpış- < çalış kıl-, çimdikle- < çimdük ur-, çöktür- < çök itdir-, dostlaş- < can karışdır-, düzelt- < çin it-/çin kıl-, etkile- < canına boyan-, kalk- < örü tur-, kurtar- < can ilet-/ can tartın-/can tut-, kışkırt- < çölmek kaynat-, kirlet- < çepel eyle-, kuşat- < çevre al-/çevresini bağla-, özen- < can öze-, rahatla- < canı yirine otur-, savaş- < çapkun it-/çapul çiver-/çapul segird-, seslen- < çav it-, soyun- < çılpağ ol-, terle- < çağ çağ derle-, ünlen- < cav/çav dut-/çav ol-, yayıl- < çav çaldır-/çav düş-, yorul- < can arıt- ve zayıfla- < çöngül ol- sözcüğüdür.

Buna göre Türkçedeki bazı türemiş sözcüklerin Eski Anadolu Türkçesinde birleşik fiillerle karşılandığı görülmüştür. *Türkçe Sözlük*'teki bu fiillerden bir kısmının *Tarama Sözlüğü*'ndeki biçimlerle beraber günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılmaya devam ettiği, Türkiye Türkçesindeki biçimlerle benzer olduğu (*acayıpleş-* < *acebe kal-*, *adlandır-* < *ad eyle-/ad ur-/ad vur-*, *ağırlaş-* < *ağır düş-*, *alçal-* < *alçaklık et-*, *alkışla-* < *alkış et-/algış et-*, *alkış eyle-*, *alkış kıl-*, *alkış ver-*, *aşağıla-* < *aşağa ko-*, *aydınlata-* < *aydın eyle-/aydın kıl-*, *ayıl-* < *ayık ol-*, *ayıpla-* < *ayb et-/ayb kıl-*, *ayb eyle-*, *bağır-* < *çağırı/çağır söyle-*, *balkı-< balk ur-*, *bangırda-< bañ ver-*, *beyazlan-* < *beyaza çık-*, *beyazlaş-* < *beyaza çık-*, *bezekle-* < *bezek kıl-*, *bileştir-* < *bir eyle-*, *bilmezlen-* < *bilmeze ur-*, *biliş-* < *bilişmek ver-*, *birleş-* < *bir et-/birlik eyle-*, *boyla-* < *boy boyla-*, *bunal-* < *buña uğra-*, *bütünle-< bütün eyle-/bütün it-*, *bütünleş-* < *bütün ol-*, *carla-* < *car it-/ car kıl-*, *caru ur-/caru çal-*, *cevapla-* < *cevap it-/cevab döndür-*, *çimdikle-* < *çimdük ur-*, *çöktür-* < *çök itdir-*, *soyun-* < *çılpağ ol-*, *terle-* < *çağ çağ derle-*, *ünlen-* < *cav/çav dut-/çav ol-*), bir kısmının ise kullanımdan düştüğü ve günümüz Türkiye Türkçesinden bu biçimlerin yer almadığı (*aldan-* < *aldaya düş-*, *aldat-* < *adlaşmak et-*, *araştır-* < *çevre çal-*, *arkala-< arka dut-*, *alkışla-* < *aya kars-*, *aya çal-*, *aya çatlat-*, *aya kak-*, *aya öttür-*, *avlan-< ava bin-*, *bağır-* < *çav ur-*, *cakalan-* < *cebe sat-*, *çarpış-* < *çalış kıl-*, *dostlaş-* < *can karışdır-*, *düzelt-* < *çin it-/çin kıl-*, *etkile-* < *canına boyan-*, *kalk-* < *örü tur-*, *kurtar-* < *can ilet-/ can tartın-/can tut-*, *kışkırt-* < *çölmek kaynat-*, *kirlet-* < *çepel eyle-*, *kuşat-* < *çevre al-/çevresini bağla-*, *özen-* < *can öze-*, *rahatla-* < *canı yirine otur-*, *savaş-* < *çapkun it-/çapul çiver-/çapul segird-*, *seslen-* < *çav it-*, *yayıl-* < *çav çaldır-/çav düş-*, *yorul-* < *can arıt-*, *zayıfla-* < *çöngül ol-*) görülmektedir.

3. Sonuç

Dil, sürekli olarak değişen ve gelişen bir yapıdır. Dilin bu gelişiminin ya da değişiminin, genel olarak, bazı dış etkenlere bağlı olarak gerçekleştiği bilinmektedir. Dilin dış etkenlere bağlı olarak değişmesi, diğer dillerden alınan sözcüklerle ya da o dili konuşan insanlar tarafından türetilen yeni sözcükler ile meydana gelmektedir. Türkçenin de, eski ve köklü geçmişi düşünüldüğünde pek çok değişim geçirdiği görülmektedir. Türkçedeki bu değişimler, sözcüklerin gerek biçim gerekse anlam özelliklerini etkilemiştir.

Bu çalışmada söz varlığının önemli bir bölümünü oluşturan fiillerin *Türkçe Sözlük* ve *Tarama Sözlüğü*'ndeki görünüşleri; benzerlik ve farklılıkları incelenmiştir. İnceleme TS ve Tar.S üzerinden gerçekleştirilmiştir. Türkçenin söz varlığı ve çalışmanın sınırları göz önünde bulundurularak çalışma, yalnızca *Türkçe Sözlük*'teki bazı basit ve birleşik yapıllı fiillerin *Tarama Sözlüğü*'nün yalnızca A, B ve C maddelerindeki birleşik fiilli biçimlerdeki karşılıkları incelemeye alınmış, diğer maddeler inceleme dışında tutulmuştur. Buna göre çalışmada *Türkçe Sözlük*'teki fiiller, *Türkçe Sözlük*'teki Basit Fiillerin *Tarama Sözlüğü*'nde Birleşik Fiillerle Karşılanması (Aynı Anlamdaki Basit ve Birleşik Fiiller) ve *Türkçe Sözlük*'teki Türemiş Fiillerin *Tarama Sözlüğü*'nde

Birleşik Fiillerle Karşılanması (Aynı Anlamdaki Türemiş ve Birleşik Fiiller) olmak üzere iki bölümde değerlendirilmiştir. Bu anlamda *Türkçe Sözlük'teki Basit Fiillerin Tarama Sözlüğü'nde Birleşik Fiillerle Karşılanması (Aynı Anlamdaki Basit ve Birleşik Fiiller)* bölümünde 10, *Türkçe Sözlük'teki Türemiş Fiillerin Tarama Sözlüğü'nde Birleşik Fiillerle Karşılanması (Aynı Anlamdaki Türemiş ve Birleşik Fiiller)* bölümünde 53 olmak üzere toplam 63 sözcük incelenmiştir. Bu da, Türkiye Türkçesindeki bazı basit ve türemiş fiillerin, Eski Anadolu Türkçesi döneminde birleşik fiillerle karşılandığını ve *Türkçe Sözlük'teki* özellikle -daha çok- türemiş fiillerin *Tarama Sözlüğü'ndeki* birleşik fiillere karşılık geldiğini göstermektedir.

Türkçe Sözlük'teki basit ve türemiş fiiller hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak bu fiillerden bir kısmının *Tarama Sözlüğü'ndeki* birleşik fiillerle benzer biçimlerde devam ettiği (*acayıpleş-* < *acebe kal-*, *alçal-* < *alçaklık et-*, *adlandır-* < *ad eyle-/ad ur-/ad vur-*, *aydınlat-* < *aydın eyle-/aydın kıl-*, *ayıpla-* < *ayb et-/ayb kıl-*, *ayb eyle-*, *buyur-* < *buyruk it-/buyuruk it*, *bütünle-* < *bütün eyle-/bütün it-*, *çök-* < *çök it-/çök ur-*, *dön-* < *çarh ur-/çarha gir-*, *döv-* < *çibuk çal-*, *yan-* < *canına od düş-* vb.), bir kısmının da sadece Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılıp Türkiye Türkçesinde kullanımdan düştüğü (*aldan-* < *aldaya düş-*, *apar-* < *ala götür-*, *araştır-* < *çevre çal-*, *bağır-* < *çav ur-*, *bak-* < *çererü bak-*, *bık-* < *canına geç-*, *sık-* < *can eksit-*, *zayıfla-* < *çöngül ol-vb.*) görülmektedir.

Çalışmamızdaki temel amaç, *Türkçe Sözlük'teki* fiillerin *Tarama Sözlüğü'ndeki* hangi birleşik fiillere karşılık geldiğini tespit etmek olduğu için bu çalışmanın Türkiye Türkçesi - Eski Anadolu Türkçesi bağlamında fiillerin anlam ve biçim açısından değişimleri konusunda kısmî bilgiler içeren ve söz varlığı bakımından sınırlı olan bir çalışma olduğunu söylemek gerekir. Çünkü çalışma *Türkçe Sözlük* ve *Tarama Sözlüğü* içerisine yer alan bazı fiiller üzerinden yapıldığı için betimlemeler sınırlı kalmıştır, bu nedenle Türkiye Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi üzerine daha ayrıntılı söz söyleyebilmek adına, bu dönemlerle ilgili sözlüklerin tüm maddelerinin incelenmesi, özellikle Eski Anadolu Türkçesi üzerine hazırlanmış tüm eserler üzerine veri sağlanması gerekmektedir.

Kaynakça

- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*.
- Çelik, Y. (2020). Türkçe Sözlük'teki fiillerin Tarama Sözlüğü'nde birleşik fiillerle karşılanması, 7. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Niğde (20-23 Ekim 2020)*. (1). 693-704.
- Dankoff, R., ve Kelly J. (1985). *Mahmūd al-Kāshgārī compendium of the turkic dialects (dīvānu lugāt at-Turk)*. Harvard Üniversitesi.
- Türk Dil Kurumu (1995). *Tarama sözlüğü I-VIII* (3.baskı). Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe sözlük* (11. baskı). Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu (1963-1982). *Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü I-XII* Türk Dil Kurumu.

Extended Abstract

Vocabulary analysis is one of the most frequently used studies by researchers in terms of describing Turkish, as it is in many languages. The fact that Turkish is one of the languages that is very rich in terms of vocabulary allows researchers to access and study many materials. The *Turkish Dictionary* is one of the most important and fundamental studies in examining the vocabulary of Turkish. In the Turkish Dictionary, we can find many features together, such as the meaning/meanings of the words whose titles are given, their form, root information, and accent

features. In addition to the Turkish Dictionary, which is used extensively in today's Turkey Turkish, there are also many historical dictionaries that provide data on the periods of Turkish. One of them is the *Scanning Dictionary*. In this study, simple and derivative verbs in *Turkish Dictionary* which have the same meaning partially or completely in *Turkish Dictionary* and *Scanning Dictionary* focused on the forms were compared with compound verbs. Thus, by comparing the vocabulary between the *Turkish Dictionary* and the *Scanning Dictionary*, the semantic and stylistic similarities and differences between the Old Anatolian Turkish period, which constitutes the first period of Turkey Turkish, and today's Turkey Turkish have been tried to be revealed. The main purpose of our study is to determine which compound verbs in the *Turkish Dictionary* correspond to the verbs in the *Scanning Dictionary*. In the study, first of all, the simple and derived verbs in the *Turkish Dictionary* were shown as per article. Following this, the form and meanings in the *Scanning Dictionary* were given. Simple and derived verbs in the *Turkish Dictionary* are evaluated according to the same and similar semantic features as compound verbs in the *Scanning Dictionary*. When the *Turkish Dictionary* and the *Scanning Dictionary* are examined, there are verbs that are parallel or not in terms of meaning and form. It is also noteworthy that some verbs in the *Turkish Dictionary* are not included in the *Scanning Dictionary*. The *Scanning Dictionary* (13th-20th centuries) and *Turkish Dictionary* (20th century - ...) are works that show the characteristics of Western Turkish. In this respect, although they are in the same field, it cannot be expected that they are in full parallelism in terms of the vocabulary of a historical period and the 21st century dialect. Although it is an important step for historical lexicography, it is also known that the *Scanning Dictionary* does not contain fully reliable information in terms of showing parallels and differences. These deficiencies in the *Scanning Dictionary* the absence of a word in the *Scanning Dictionary*, show that word is never found in the works in the *Scanning Dictionary*, or word generally exist in its form and/or for the period when the *Scanning Dictionary* was prepared. Is it excluded from the *Scanning Dictionary* because it is a word that is known by everyone. Considering that the *Scanning Dictionary* was prepared in the Republican period during 20th century, it can be said that those who prepared the dictionary had a great influence and decisiveness on the order and choice of words in the dictionary. In the study, the *Turkish Dictionary* is abbreviated as *TS* and the *Scanning Dictionary* is abbreviated as *Tar.S*. In the study, first of all, the simple and derived words in the *Turkish Dictionary* were shown alphabetically and their meanings were given against them. Words that are met as compound verbs in the *Scanning Dictionary* are given as per item and their meanings are given. In this sense, it should be 10 in the Compound Verbs (Simple and Compound Verbs with the Same Meaning) section of the *Turkish Dictionary* and 55 in the Compound Verbs (Derived and Compound Verbs with the Same Meaning) section of the *Turkish Dictionary*. A total of 65 words were analyzed. This shows that some simple and derived verbs in Turkey Turkish were met with compound verbs in the Old Anatolian Turkish period, and especially -more-derivative verbs in the *Turkish Dictionary* correspond to the compound verbs in the *Scanning Dictionary*. If we make a general evaluation about the simple and derivative verbs in the *Turkish Dictionary*, it is seen that some of these verbs continue in similar forms with the compound verbs in the *Scanning Dictionary* (*acayıpleş-* < *acebe kal-*, *alçal-* < *alçaklık et-*, *adlandır-* < *ad eyle-/ad ur-/ad vur-*, *aydınlat-* < *aydın eyle-/aydın kıl-*), *ayıpla-* < *ayb et-/ayb kıl-/ayb eyle-*, *buyur-* < *buyruk it-/ buyuruk it-*, *bütünle-* < *bütün eyle-/bütün it-*, *bütünleş-* < *bütün ol-*, *dön-* < *çarh ur-/ çarha gir-etc.*). It was used during the Anatolian Turkish period and has fallen out of use in Turkey Turkish (*aldan-* < *aldaya düş-*, *apar-* < *ala götür-*, *araştır-* < *çevre çal-*, *bağır-* < *çağırı/çağıruru söyle-/çav ur-*, *bak-* < *çererü bak-*, *zayıfla-* < *çöngül ol- etc.*) are seen. Since the main purpose of our study is to determine which compound verbs in the *Turkish Dictionary* correspond to the verbs in the

Türkçe Sözlük'teki Basit ve Türemiş Fiillerin Tarama Sözlüğü'nde Birleşik Fiillerle Karşılanması

Scanning Dictionary, we believe that this study is limited in terms of vocabulary and contains partial information about the changes in the meaning and form of the verbs in the context of Turkey Turkish-Old Anatolian Turkish. This is because the study was conducted on some verbs in the *Turkish Dictionary* and *Scanning Dictionary* and, the descriptions were limited.